SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

TASHQI SIYOSATNI TAHLIL QILISH MODELLARI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA AMALIY QO‘LLANILISHI

Abdulxamidova Ruxshona Baxtiyor qizi

Turan International University, Xalqaro munosabatlar yo‘nalishi

Annotatsiya

Mazkur maqolada tashqi siyosat tahlilining (Foreign Policy Analysis — FPA) ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanishi, tashqi siyosiy qaror qabul qilish jarayonini tushuntiruvchi asosiy nazariy modellar hamda zamonaviy metodologik plyuralizm masalalari tadqiq etiladi. Tadqiqotda F. Ostermann va P. A. Mello tomonidan umumlashtirilgan G‘arb FPA maktabining aktorga xos va qiyosiy metodlari rus tilidagi adabiyotlarda V. V. Kochetkov ishlab chiqqan qaror modellari tasnifi (me’yoriy, tavsifiy va xavf ostidagi qaror yondashuvlari) hamda A. I. Kondratov taklif etgan tashqi siyosiy faoliyatning konseptual modeli bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, murakkab geosiyosiy sharoitda barcha vaziyatlarni qamrab oluvchi yagona universal model mavjud emas; tahlilchi avval tadqiqot savolini aniq belgilab, shunga mos nazariy model hamda sifat va miqdor metodlarini uyg‘unlashtirishi zarur.

Kalit so‘zlar

tashqi siyosat tahlili (FPA), qaror qabul qilish, cheklangan ratsionallik, istiqbol nazariyasi, tashqi siyosiy faoliyat modeli, metodologik plyuralizm.

Abstract

This article examines the emergence of Foreign Policy Analysis (FPA) as a distinct subfield, the primary theoretical models explaining foreign policy decision-making, and contemporary methodological pluralism. It comparatively analyzes the actor-specific and comparative frameworks synthesized by F. Ostermann and P. A. Mello alongside the Russian-language classification of decision models (normative, descriptive, and risk-based approaches) developed by V. V. Kochetkov and the conceptual model of foreign policy activity proposed by A. I. Kondratov. The analysis demonstrates that in an increasingly complex geopolitical and digital environment, no single universal model can explain every outcome; instead, analysts must formulate the research question first and combine appropriate theoretical lenses with qualitative and quantitative methods.

Keywords

foreign policy analysis (FPA), decision-making, bounded rationality, prospect theory, foreign policy activity model, methodological pluralism.

Аннотация

В статье рассматриваются становление анализа внешней политики (Foreign Policy Analysis — FPA) как самостоятельной субдисциплины, основные теоретические модели принятия внешнеполитических решений и современный методологический плюрализм. Актор-ориентированные и сравнительные подходы западной школы FPA, обобщённые Ф. Остерманном и П. А. Мелло, сопоставляются с классификацией моделей принятия решений (нормативный, дескриптивный и рисковый подходы) В. В. Кочеткова и концептуальной моделью внешнеполитической деятельности А. И. Кондратова. Делается вывод о том, что в условиях усложнения мировой политики универсальной модели не существует: исследователь должен исходить из исследовательского вопроса, сочетая релевантные модели с качественными и количественными методами.

Ключевые слова

анализ внешней политики (FPA), принятие решений, ограниченная рациональность, теория перспектив, модель внешнеполитической деятельности, методологический плюрализм.

1. kirish (introduction)

So‘nggi yigirma yil ichida tashqi siyosat tahlili (Foreign Policy Analysis — FPA) xalqaro munosabatlar fanining mustaqil va jadal rivojlanayotgan tarmog‘i sifatida uzil-kesil shakllandi. F. Ostermann va P. A. Mello qayd etishicha, 2005-yildan buyon soha o‘zining ixtisoslashgan “Foreign Policy Analysis” jurnaliga ega bo‘ldi, Xalqaro tadqiqotlar assotsiatsiyasining (ISA) FPA seksiyasi esa 2022-yilda mingdan ortiq a’zosi bilan tashkilotdagi ikkinchi eng yirik bo‘linmaga aylandi [3, p. 4]. Shu davrda Google Scholar bazasida ushbu yo‘nalish bo‘yicha yillik ilmiy nashrlar soni taxminan 500 tadan 3000 taga yaqinlashgani ham sohaga bo‘lgan qiziqish keskin ortganini tasdiqlaydi [3, pp. 4–5].

Bugungi kunda tashqi siyosat modellarini chuqur o‘rganish zarurati ikki asosiy omil bilan izohlanadi. Birinchidan, global boshqaruv institutlari jiddiy tanqid ostida qolayotgan bir paytda klassik geosiyosiy raqobat yana birinchi o‘ringa chiqmoqda; xususan, Rossiya–Ukraina mojarosi xalqaro tizimdagi kuchlar muvozanati va qaror qabul qilish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etdi [3, p. 3]. Ikkinchidan, tashqi siyosat jarayonlarini raqamlashtirish, katta ma’lumotlar (big data), ijtimoiy tarmoqlar va dezinformatsiya oqimi qaror qabul qilish muhitini misli ko‘rilmagan darajada murakkablashtirdi; bu jarayonlar R. Putnamning ikki darajali o‘yinlar modeli kabi

an’anaviy sxemalardan ham kengroq tahliliy yondashuvni talab qilmoqda [3, p. 4]. Rus tilidagi ilmiy adabiyotlarda V. V. Kochetkov ham dunyo siyosati murakkablashgani sari tashqi siyosiy qarorlarning narxi va noto‘g‘ri tanlov oqibatlari tobora og‘irlashib borayotganini ta’kidlaydi [1, kirish qismi].

Ushbu maqolaning maqsadi — FPA ning shakllanish asoslarini ko‘rib chiqish, rus tilidagi adabiyotlarda ishlab chiqilgan qaror qabul qilish modellari (V. V. Kochetkov) hamda tashqi siyosiy faoliyatning konseptual modelini (A. I. Kondratov) G‘arb tadqiqotchilari (F. Ostermann va P. A. Mello) umumlashtirgan metodologik yondashuvlar bilan qiyoslashdan iborat.

2. tadqiqot metodologiyasi (methods)

Tadqiqot sifat va qiyosiy-nazariy tahlil metodologiyasiga tayanadi. Birinchi bosqichda FPA sohasining tarixiy evolyutsiyasi hamda G‘arb tadqiqot maktablarida qo‘llanilayotgan tadqiqot usullari F. Ostermann va P. A. Mello tahriri ostidagi “Routledge Handbook of Foreign Policy Analysis Methods” (2023) to‘plamida berilgan yetti asosiy metodologik guruh bo‘yicha tizimlashtirildi [3, pp. 7–13].

Ikkinchi bosqichda G‘arb va rus tilidagi ilmiy an’analar qiyosiy tahlil qilindi. Bunda V. V. Kochetkovning qaror qabul qilish modellariga oid uch yo‘nalishli tasnifi [1] hamda A. I. Kondratovning tashqi siyosiy faoliyat tuzilmasiga bag‘ishlangan konseptual modeli [2] tanqidiy baholandi. Xususan, manbalardagi nazariy tafovutlar (masalan, G. Saymonning “umumiy ratsionallik” va “cheklangan ratsionallik” tushunchalariga oid talqinlar) ilmiy aniqlik nuqtayi nazaridan solishtirildi.

3. natijalar (results)

3.1. FPA ning shakllanishi, aktorga xoslik va metodologik plyuralizm

FPA ning mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida yuzaga kelishi 1950–1960-yillarga — jamoat siyosati, qaror qabul qilish jarayoni va davlat ichidagi (sub-state) omillarni o‘rganish kuchaygan davrga borib taqaladi [3, p. 6]. Soha poydevorini tashkiliy xulq-atvor (March & Olsen), byurokratik siyosat (Allison), qaror qabul qilish va siyosiy psixologiya (Snyder, Bruck & Sapin; Jervis; Kahneman & Tversky) hamda siyosiy rahbarlik tadqiqotlari (Leites; Hermann) tashkil etdi [3, p. 6]. 1980-yillardan boshlab esa tadqiqotchilar konstruktivizm, feminizm, institutsionalizm, liberalizm, neorealizm va

neoklassik realizm kabi yirik xalqaro munosabatlar nazariyalarini bevosita tashqi siyosat tahliliga tatbiq eta boshladilar [3, p. 6].

Bixeviorist meros FPA ga kuchli qiyosiy xususiyat berdi. V. Hudson (2005) ilgari surgan “aktorga xoslik” (actor-specific) tamoyiliga ko‘ra, zamonaviy tadqiqotlar individ darajasiga (rahbar shaxsiyati, operatsion kod tahlili), guruh darajasiga (groupthink), shaxslararo muloqotga (diskurs tahlili) yoki qiyosiy ko‘lamga (kichik-N, o‘rta va katta-N tadqiqotlar) qaratilishi mumkin [3, p. 7]. Mintaqaviy kesimda AQShdan tashqarida interpretativ va kichik-N sifat yondashuvlari ustun bo‘lsa, AQSh maktabida katta-N qiyosiy “tushuntirish” an’anasi yetakchilik qiladi; shunga qaramay, P. Th. Jacksonning “plyuralistik xalqaro munosabatlar fani” g‘oyasi asosida hech bir metod boshqasidan ustun qo‘yilmaydigan metodologik plyuralizm qaror topmoqda [3, pp. 6–7].

3.2. Qaror qabul qilish modellarining tasnifi: me’yoriy, tavsifiy va xavf yondashuvlari

Rus tilidagi tadqiqotlarda V. V. Kochetkov “qaror qabul qilish” (decision making — muqobil variantlardan birini tanlash) tushunchasini “muammoni yechish” (problem solving) jarayonidan ajratib, tashqi siyosiy qarorlar nazariyasida uchta o‘zaro to‘ldiruvchi yondashuv va o‘nta nazariy modelni tizimlashtiradi [1, kirish qismi]:

1. Me’yoriy (normativ) yondashuv — qarorlar formal mantiq qoidalariga ko‘ra qanday qabul qilinishi lozimligini ko‘rsatib, qaror qabul qiluvchini muayyan algoritmni bajaruvchi “robot” sifatida tasvirlaydi [1, “Нормативный подход”]. Bunga uchta model kiradi: (a) G. Saymonning cheklangan ratsionallik modeli — insonning axborotni qayta ishlash imkoniyati cheklangani sababli ideal emas, balki birinchi “qoniqarli” qaror tanlanishini izohlaydi (SSSRning 1979-yilda Afg‘onistonga qo‘shin kiritishi va AQShning Vyetnam urushi tahlillarida qo‘llanilgan); (b) tarmoq modeli (M. Kastels g‘oyalariga tayanib) — qarorlar alohida shaxslar emas, balki tashqi siyosat institutlari tuzilmasi va o‘zaro aloqalari bilan belgilanishini ko‘rsatadi; (v) siyosiy-boshqaruv sikli modeli — D. Istonning “kirish – konversiya – chiqish – teskari aloqa” sxemasiga asoslanadi [1].

2. Tavsifiy (deskriptiv) yondashuv — qaror qabul qilish jarayonini real siyosiy amaliyotda qanday kechishini tasvirlaydi va to‘rtta modelni birlashtiradi: G. Lassuellning

bixeviorist “rag‘bat–jazo” (stimul-reaksiya) modeli (AQSh tashqi siyosati tahlilida keng qo‘llaniladi); aktorlar o‘z foydasini maksimallashtiradi va to‘liq axborotga ega deb hisoblovchi “umumiy ratsionallik” modeli (Jahon banki va XVF faoliyatini tushuntirishda ishlatiladi, biroq jiddiy tanqidga uchragan); Ch. Lindblomning manfaatlar savdolashuvi va “kichik qadamlar”ga asoslangan inkrementalistik modeli; hamda R. Dalning hokimiyat taqsimotini neomarksistik “hukmron sinf”, neokorporativizm va elitizm orqali izohlovchi guruhiy vakillik modeli [1, “Дескриптивный подход”].

3. Xavf ostidagi qaror modellari — natijani to‘lov (V yoki U) va ehtimollik (P) ko‘paytmasi sifatida modellashtiradi: kutilgan qiymat ($EV = P_0 \times V$), kutilgan foydalilik ($EU = P_0 \times U$) hamda subyektiv kutilgan foydalilik ($SEU = P_s \times U$) [1, “Модели принятия решения с риском”]. D. Kaneman va A. Tverskiyning istiqbol nazariyasi (prospect theory, 1979) SEU ning psixologik modifikatsiyasi sifatida qaralib, xususan qurollanish poygasini qisqartirish bo‘yicha qarorlarni tahlil qilishda keng ommalashmoqda [1]. Kochetkov umumiy xulosasiga ko‘ra, amaliyotda eng ko‘p cheklangan ratsionallik (hamda AQSh misolida bixeviorist model) ishlatiladi; siyosiy-boshqaruv sikli, inkrementalistik, EV va EU modellari esa tashqi siyosat tahlilida deyarli qo‘llanilmaydi [1, xulosa qismi].

3.3. Tashqi siyosiy faoliyatning konseptual modeli (A. I. Kondratov yondashuvi)

Qaror qabul qiluvchining ichki ruhiyati yoki tanlov mexanizmiga urg‘u beruvchi yondashuvlardan farqli o‘laroq, A. I. Kondratov “tashqi siyosat” va “tashqi siyosiy faoliyat” tushunchalarini qat’iy ajratgan holda o‘zining konseptual modelini taklif etadi [2, p. 6]. Muallif ta’rifiga ko‘ra, tashqi siyosiy faoliyat — bu davlatning tanlangan taktika doirasida o‘z tashqi manfaatlari obyektiga ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan, tashkiliy va moddiy-axborot jihatdan ta’minlangan faoliyatidir [2, pp. 14–15, 31].

Model to‘rtta tayanch kategoriyaga asoslanadi: tashqi siyosiy ta’sir (konstruktiv — qo‘llab-quvvatlash, rivojlantirish; destruktiv — tugatish, falajlash), faoliyatni ta’minlash, tashkil etish va taktika [2, pp. 12, 15–16, 35–36]. G. Shchedrovitskiy va J. Modelskiy g‘oyalariga tayangan holda tahlil birligi sifatida alohida yakka harakat emas, balki bir nechta o‘zaro bog‘liq harakatlarni (tadbir, operatsiya, kampaniya) qamrab oluvchi “ta’sir birligi” olinadi [2, p. 42]. Model tashqi siyosiy kursdan boshlab teskari aloqa va natijani

baholashgacha bo‘lgan jarayonni 20 ta “nazorat nuqtasi” orqali dinamikada aks ettiradi hamda samaradorlikning to‘rt darajasini (yuqori samarali, samarali, past samarali va samarasiz) ajratadi [2, pp. 42–48]. Mazkur tuzilmada “ta’sir” elementi qolgan uch komponentni muvofiqlashtiruvchi hukmron o‘rinni egallaydi, faoliyat intensivligi ortishi esa davlatning xalqaro tizimdagi mavqeyini yuksaltiradi [2, pp. 28, 32].

3.4. Zamonaviy FPA tadqiqot metodlari tasnifi

Ostermann va Mello zamonaviy FPA tadqiqotlarida qo‘llaniladigan vositalarni yetti yo‘nalishda guruhlaydi (shu bilan birga ularning ayrimlari tor ma’nodagi metod emas, balki nazariy “perspektiva” ekanini ham ochiq qayd etadi) [3, pp. 8–13]:

– Perspektivalar: konstruktivizm, etnografiya, xalqaro normalar tahlili, feminizm va siyosiy geografiya [3, pp. 8–9];

– Til va interpretativ metodlar: diskurs tahlili, narrativ tahlil, freyming (frame analysis), vizual va emotsiya tahlili [3, p. 9];

– Psixologiya, rollar va rahbarlar: rol nazariyasi, tahdidni baholash, rahbarlik xususiyatlari tahlili (LTA), operatsion kod va groupthink [3, p. 10];

– Qiyosiy va kvantitativ metodlar: qiyosiy tashqi siyosat, kontent-tahlil, statistika, eksperiment, o‘yinlar nazariyasi, so‘rovlar va sifatli qiyosiy tahlil (QCA) [3, pp. 10–11];

– Sifat va tarixiy metodlar: jarayonni izlash (process tracing), intervyu, tarixiy tahlil, og‘zaki tarix va arxiv tadqiqotlari [3, pp. 11–12];

– Yangi texnologiyalar: katta ma’lumotlar (big data), Twitter/ijtimoiy tarmoqlar tahlili, tarmoq tahlili, “matn ma’lumot sifatida” (text as data) va ACLED kabi hodisalar bazalari [3, pp. 12–13].

4. muhokama (discussion)

G‘arb va rus tilidagi tadqiqotlarni qiyoslash ikki muhim nazariy-metodologik jihatni yuzaga chiqaradi. Birinchidan, Kochetkov G. Saymonni “umumiy ratsionallik” modeli muallifi sifatida ko‘rsatadi [1, “Дескриптивный подход”], holbuki ingliz tilidagi klassik adabiyotda Saymon aynan cheklangan ratsionallikni (bounded rationality) to‘liq ratsionallik modeliga qarshi qo‘ygan olim sifatida e’tirof etiladi. Bundan tashqari, xavf ostidagi modellar qismida to‘rtta matematik kombinatsiyadan faqat uchtasi (EV, EU, SEU) tahlil qilinib, to‘rtinchi nazariy kombinatsiya ($P_s \times V$) amaliy adabiyotda

uchramagani bois chetda qoldirilgan [1]. Bu holat ilmiy manbalardan foydalanishda mualliflik talqinlariga tanqidiy yondashish zarurligini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, Kondratovning konseptual modeli G‘arb FPA maktabidagi aktorga xos psixologik yondashuvlardan farqli o‘laroq, tashqi siyosiy faoliyatning tuzilmaviy bosqichlari va natijadorligini baholashga qaratilgan [2, p. 23]. Biroq ushbu konsepsiya doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati doirasida ilgari surilgan mualliflik taklifi ekanini inobatga olib, uni umume’tirof etilgan universal nazariya sifatida emas, balki faoliyat tuzilmasini tahlil qiluvchi foydali konseptual sxema sifatida qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, zamonaviy raqamli axborot muhiti va geosiyosiy beqarorlik sharoitida birgina nazariy model doirasida cheklanib qolish tahlil aniqligini pasaytiradi. Masalan, O‘zbekiston kabi o‘rta davlatlarning ko‘p vektorli va pragmatik tashqi siyosatini ilmiy tahlil qilishda (rasmiy hujjatlar, xususan Tashqi siyosat konsepsiyasi ma’lumotlari asosida) cheklangan ratsionallik va tarmoq modellarini process tracing, kontent-tahlil hamda faoliyat bosqichlari tahlili bilan birlashtirish keng qamrovli ilmiy manzara yaratishga xizmat qiladi.

5. xulosa (conclusion)

Tashqi siyosatni tahlil qilish modellarini nazariy va metodologik jihatdan solishtirish quyidagi uchta asosiy xulosani shakllantirish imkonini beradi:

Birinchidan, universal va barcha holatlarga mos tushadigan yagona model mavjud emas. Ham rus tilidagi qaror qabul qilish nazariyalari tasnifi, ham G‘arb FPA maktabining metodologik plyuralizmi turli modellar bir-birini inkor etmasligini, aksincha, voqelikning turlicha qirralarini ochib berish orqali o‘zaro to‘ldirishini tasdiqlaydi [1], [3, p. 7].

Ikkinchidan, model tanlovi bevosita tadqiqotchining oldiga qo‘ygan savoliga bog‘liq. Agar maqsad rahbarlarning shaxsiy idroki va noaniqlik sharoitidagi tanlovini tushuntirish bo‘lsa — cheklangan ratsionallik va istiqbol nazariyasi; tashqi siyosat idoralari o‘rtasidagi institutsional aloqalarni o‘rganish bo‘lsa — tarmoq modeli; davlatning muayyan mintaqa yoki obyektga nisbatan amaliy kampaniyasi va uning samaradorligini

baholash zarur bo‘lsa — Kondratovning tashqi siyosiy faoliyat modeli eng maqbul vosita hisoblanadi [1], [2].

Uchinchidan, tashqi siyosiy tahlilda tadqiqot metodi nazariy modeldan keyin tanlanadi. Tahlilchi avval tadqiqot muammosi va nazariy modelni aniqlab, so‘ngra shunga mos ravishda sifat (process tracing, arxiv, diskurs tahlili) va miqdor (statistika, QCA, big data) metodlarini uyg‘unlashtirishi lozim [3, pp. 6–7]. Raqamli texnologiyalar va geosiyosiy o‘zgarishlar shiddati ortib borayotgan hozirgi davrda aynan shunday ko‘p modelli va metodologik plyuralistik yondashuv eng ishonchli ilmiy natijalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кочетков В.В. Концептуальные подходы и теоретические модели процессов принятия внешнеполитических решений: критический анализ // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2008. № 3. С. 100–113.

2. Кондратов А.И. Концептуальная модель внешнеполитической деятельности государства в теории международных отношений: автореф. дис. … д-ра полит. наук. М.: РАНХиГС, 2012. 52 с.

3. Ostermann F., Mello P.A. Methods of Foreign Policy Analysis: Charting Ground, Engaging Traditions, and Opening Up Boundaries // Mello P.A., Ostermann F. (eds.). Routledge Handbook of Foreign Policy Analysis Methods. London; New York: Routledge, 2023. P. 3–18. DOI: 10.4324/9781003139850-2.